

13. "Ge allt!" Feministiska tecknade serier och känslor i gymnasiet

Anna Nordenstam

Introduktion

Tecknade serier väcker känslor. Tänk bara på Fredric Werthams bok *The Seduction of the Innocent* (1954) som hade ett mycket starkt inflytande på attityderna till serier i USA och Sverige genom dess spridning till lärare, bibliotekarier och föräldrar, och till akademien. Bland annat hävdade Wertham att serieläsning var ohälsosamt och till och med kunde leda till kriminalitet. Det handlade om att *kontrollera* läsningen och *skydda* de unga från serier. Att serier väckte ont blod, vet vi. Också i Sverige var debatten hätsk. Nils Bejerots bok *Barn – serier – samhälle* (1954) bygger till stor del på Wertham och boken som är tillägnad honom fick stor spridning (Mejhammar, 2020, s. 34). Serier skulle med andra ord inte komma in i klassrummen, inte köpas in till biblioteken, inte uppmuntras att läsas, och om de lästes var det för barn och sågs då som en inkörsport till annan, bättre läsning. Serier och serieläsning var alltså känsligt. Idag är situationen en annan. Serier läses i alla åldrar, finns på bibliotek och får läsas i skolan. Svenska studier har visat att serier används både för lägre och högre åldrar, på låg- och högstadiet. Exempler är *Bamse* och *Kalle Anka* (Wallner, 2017). Också högstadielärare vittnar om att *Walking Dead* använts i litteraturundervisningen med stor framgång, särskilt bland de elever som inte gillar att läsa (Nordenstam & Wallin Victorin, 2019).

I detta kapitel vill jag argumentera för att feministiska tecknade serier för unga och vuxna kan ingå i litteraturläsningen på

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Nordenstam, A. 2024. "Ge allt!" Feministiska tecknade serier och känslor i gymnasiet. I: L. Ahlin, J. Askund, C. Dahl, M. Freij, P. Magnusson, & A. Smedberg Bondesson (Red.) *Litteraturredaktisk nätverkskonferens 2021*. s. 267–290. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bcr.n>.
Licens: CC BY 4.0

gymnasiet, eftersom serier är en konstform som på olika estetiska vis gestaltar ämnen som kan väcka intresse, engagemang, motstånd och känslor. Forskningsfrågan som ställs är vad de feministiska serierna gör, vilka känslor de inbjuder till, men också hur de kan uppfattas, i detta fall av gymnasister.

Feministiska tecknade svenska serier

Sedan mitten av 2000-talet ser vi i Sverige en expansion av feministiska tecknade serier. Ibland talas det om en boom, en succéhistoria och från att seriefältet tidigare varit mycket manligt dominerat, med mest manliga serietecknare och förläggare, har serielandskapet radikalt förändrats. Galago förlag och tidskriften införde exempelvis könskvotering för att inte missgynna kvinnliga serietecknare på 2000-talet, och Dotterbolaget, ett nätverk för kvinnliga serietecknare och transpersoner bildades 2005 i syfte att stötta varandra och samarbeta (Hinchcliffe Voglio, 2019). Också andra samarbetsprojekt finns idag som Tusen serier i Malmö som arbetar för att göra den svenska seriekulturen lite mindre svensk och öppna upp för fler röster. Efter att manliga serieskapare länge dominerat mediet i Sverige, har kvinnor kommit att stå för en allt större del av utgivningen och vi har idag många svenska feministiska serietecknare som nått ut, också internationellt (t.ex. Anneli Furmark, Åsa Grennvall, Moa Romanova, Joanna Rubin Dranger, Lisa Wool-Rim Sjöblom) och fixstjärnan Liv Strömquist, som idag är översatt till mer än 20 språk. De feministiska serierna präglas av stor variation och bredd och de är politiska och samhällskritiska (Nordenstam & Wallin Wictorin, 2017; 2021a). Serietecknarna använder ofta humor, satir och ironi som litterära grepp (Jönsson 2014; Lindberg, 2014; Nordenstam, 2014). Några serier är rejält uppkäftiga, medan andra är melankoliska och sorgsna. Det finns en rad självbiografiska serier som visuellt och verbalt gestaltar svåra erfarenheter som våld och sexuella kränkningar, där känslor av både sorg och vrede gestaltas (Ernst, 2017; Nordenstam & Wallin Wictorin, 2021b).

Seriemediet är bra på att uttrycka känslor och feminism väcker känslor. Det är en lyckad kombination. Den feministiska tidskriften *Bang* (1990–2020) har under årens lopp publicerat åtskilliga serietecknare, där några är välkända idag och andra fallit mer i

glömska. Anneli Furmark, en av de stora svenska serietecknarna, tecknade exempelvis helsidesserien ”Känslor”, som först publicerades i *Galago* 1991:4 och sedan i *Bang* nummer 1, 1994. Vid denna tidpunkt gick Furmark på konsthögskolan i Umeå (1991–1997), efter att ha först gått på Sunderby folkhögskola i Luleå, där hon växte upp, och varit en tid i Stockholm på Konstfack på linjen för grafisk formgivning och illustration under 1980-talet. Utbildning avbröts för att Furmark hellre ville arbeta med fri konst. Furmark debuterade med seriealbumet *Labyrinterna och andra serier* (2002) och har sedan dess utgivit tio album varav fyra belönats med priset Urhunden för bästa svenska seriealbum. Furmark är idag internationellt erkänd och särskilt uppmärksam i Frankrike och England. Det senaste albumet *Gå med mig till hörnet* (2020) tematiserar lesbisk kärlek mellan medelålderskvinnor och har bland annat blivit översatt till franska och engelska med samma titel *Walk Me to the Corner* (med referens till en textrad i Leonard Cohens sång ”Hey, That’s No Way to Say Goodbye” från 1967). Albumet blev uttaget till den internationella seriefestivalen Angoulêmes officiella lista 2021 och har fått mycket god kritik i fransk press (Caetla, 2021) men också i England. I *The Guardian* (3.1. 2022) skrev Rachel Cook förtjust: ”Furmark’s richly coloured drawings are sketchy, rough around the edges. But they’re wonderfully effective: I love the way she makes women’s bodies and faces look so seductively solid and generous; somehow, she imbues even everyday objects – a quilt, a coffee cup, a freshly laundered vest – with an incredible tenderness, as if these things, too, had feelings.”

Furmark är skicklig på att teckna känslor. I den svartvita handritade serien tecknad med svart tusch publicerad i *Bang* (1994) står en kvinna i centrum (Bild 1). Redan i första pratbubblan konstateras kort att: ”Man måste visa känslor”. Kvinnan som står på en avgränsad svart matta har lätt höjda små knutna nävar och en något förskrämd blick. Hon tittar rakt fram mot betraktaren med stora uppspärade ögon. Hon har något viktigt att säga. Därefter följer i läsordningen från vänster till höger fem scener där kvinnan kommenterar en mans uppvisande av sina känslor som stegras efterhand och visuellt framställt metaforiskt med olika ting och hans allt mörkare färg i ansiktet. Till slut får kvinnan nog och ett utbrott. Mannen visar helt enkelt sina känslor för dåligt. Kvinnan

svarar med att ta fram en bild på ett romantiskt heterosexuellt par som kysser varandra, vilken bokstavligen trycks upp i ansiktet på mannen som svarar med en skrämd blick, vilket också kvinnan bakom bilden har. Seriens klimax är ironisk. Paret kan inte mötas i känslan och kommentaren ”Man måste visa sina känslor” som fällt av kvinnan gestaltar den västerländska stereotypen att

bang

59

Bild 1. Furmarks serie ”Känslor” finns tryckt i tidskriften *Bang* 1994:1, s. 59. Bilden föreställer en kvinna som visuellt och verbalt uttrycker sina känslor gentemot sin man. Copyright: Annelie Furmark, illustratör.

kvinnor är mer känsllosamma än män. Serien bekräftar hur svårt det kan vara att mötas i en relation och i den sista pratbubblan skriker kvinnan rakt ut: ”Jag ska visa riktiga känslor jag”. Hon är mycket arg och höjer upp armarna igen med knutna nävar. Känslan är stark.

Tecknade serier skildrar olika sorters känslor och en kan med Sara Ahmed fråga vad känslor gör (Ahmed, 2004). Känslor kan exempelvis vara glädje, förvåning, sorg, melankoli, vrede, avsky, rädsla men också irritation, oro, bitterhet, avund och paranoia. De senare kallar Sianne Ngai för fula känslor, ”ugly feelings” (2005, s. 3). Dessa känslor karaktäriserar hon som mindre kraftfulla, mer passiva än aktiva, och de ger inte upphov till katharsis på samma sätt som exempelvis vrede, rädsla och glädje gör. Känslor är förstås också alltid situationsbestämda och kopplade till sin sociala och historiska kontext.

De visuella och verbala uttrycken som finns i serier är ett estetiskt konstnärligt *personligt* uttryck, där känslor framkommer mycket tydligt i de visuella uttrycken, men också i den verbala narrationen med versaler, med pratbubblor i zicksack, i svartvitt eller med färger i olika nyanser, med utropstecken och så vidare (Groensteen, 2007). Med hyperboler, ironi och satir skapas olika känslouttryck och som många forskare betonat är ironi och satir kontextberoende. För att förstå ironi och satir behöver läsaren alltså förstå den kontext den tillkommit i eftersom avsikten bakom kan skifta och satir ofta riktar sig mot auktoriteter och makten (Doona, 2022; Hutcheon, 1994; Meijer Drees & de Leeuw, 2015). Som serieforskaren Roger Sabin (1996) konstaterar finns det heller ingen gräns för vad serier kan göra utöver att begagna sig av tecknarens fantasi.

Gymnasieelevers responser: empiriinsamling

Jag har genomfört en mindre kvalitativ empirisk studie, där jag valt ut fyra tecknade serier om olika ämnen med varierade estetiska uttryck. En av serierna fick jag hjälp med av en gymnasielärare som provat den i ett tidigare sammanhang, de andra föreslog jag¹.

¹ Jag vill tacka alla gymnasielever som var med i studien och gymnasieläraren för all hjälp. Varmt tack!

Jag tog mig till en gymnasieskola som ligger i en mindre stad i Sverige och som är en av de mindre gymnasieskolorna. Studien genomfördes på det internationella IB-programmet (International Baccalaureate) där eleverna kan välja att läsa litteraturkursen Language A: Literature under programmets två år. På denna skola är elevunderlaget brokigt och antagningspoängen är inte så höga som på IB-programmet i storstäderna. Detta sagt för att det finns en allmän föreställning att alla elever på IB-program är högpresterande, vilket alltså inte är fallet. En del går programmet av språkskäl då alla kurser läses på engelska, utom litteraturkursen Language A som läses på landets officiella språk, och det kan finns andra skäl som i detta fall att skolan är liten. På litteraturkursen är det alltid läraren som väljer ut de litterära verk som studeras och hen examinerar inte själv uppgifterna (Nordenstam & Wallin Victorin, 2020).

Den empiriska studien genomfördes vid två tillfällen. Vid första insamlingstillfället fick jag möta 7 elever på en etta på IB-programmet i litteraturkursen, motsvarande årskurs 2 i den svenska gymnasieskolan. Vid andra tillfället var det 12 elever. I båda omgångarna skedde empiriinsamlingen precis i början av terminen, då eleverna inte hade haft några litteraturlektioner på IB-programmet tidigare. Klassens lärare är intresserad av tecknade serier, men eleverna hade inte haft den förut. Serierna jag valt ut fick eleverna i kopia i färg med en kort instruktion. Studien följer reglerna för datainsamling och såväl informations- som samtyckesbrev delades ut i förväg. Alla elever utom en samtyckte och sammanlagt var det 18 elever som tackade ja till att delta i studien. Studien gick till så att jag delade ut serierna i pappersform och eleverna fick läsa och skriva på dator eller papper. Inlämningen gick inte via läraren, utan texterna gavs direkt till mig antingen på papper eller per mejl. Alla mejl raderades direkt från min dator och elevtexterna fick nya fingerade namn och materialet förvaras så att ingen obehörig kan ta del av det. Eleverna hade 80 minuter på sig att skriva uppgiften som inte visades för läraren, betygsattes eller var del av litteraturkursen. De serier som eleverna fick läsa och skriva om var följande: Susanne Fredelius "Mensvärk" som lästes i sin helhet, och är publicerad i antologin *Kvinnor ritar bara*

serier om mens (Kartago, 2014), Elias Ericsons *Åror* (Ordfront Galago, 2013) där två helsidor lästes (s. 46–47) och inte hela albumet, Elin Ekmans Lilla Berlinserie om klimatförändring ur *Lilla Berlin 6. Bättre brinna upp än fejda ut* (Kolik, 2019) som lästes i sin helhet liksom Sara Granérs enruting om jämställdhet ur *Med vänlig hälsning* (Ordfront Galago, 2012).

Skälet till att välja dessa serier var att jag ville ha fyra serier som med varierande estetiska uttryck gestaltade olika teman och som var rimliga att hinna läsa och skriva om på lektionstiden. Serierna handlar om mens, att vara ung och trans, klimatet och jämställdhet. Instruktionen som delades ut till eleverna löd som följer:

- Skriv vilka känslor du får när du läser och tittar på bilderna i serien.
- Förklara vad i serien som leder till dessa känslor i text och bild.

Elevtexterna har pseudonymiserats och presenteras här med nummer 1–18 och med tillägget F som står för flicka och P för pojke utifrån de namn som angivits. Om en elev är ickebinär kan jag alltså inte veta med den namninformation jag samlat in varför jag endast skriver flicka och pojke väl medveten om problematiken. Den sammanlagda skrivna texten om de fyra serierna som eleverna skrivit om är runt en sida på dator med radavstånd ett medan två elevtexter är kortare och sammanlagt på en halvsida var. Elevtexterna har analyserats utifrån en enkel tematisk innehållsanalys (Bryman, 2018) och alla citat återges exakt varför inga fel skrivningar har rättats. Undersökningen skall betraktas som en mindre kvalitativ studie där syftet har varit att se hur gymnasieelever resonerar kring känslor utifrån de utvalda serierna. Jag inleder varje avsnitt med en kommentar kring den utvalda serien, i vilket sammanhang den publicerats, när, av vem och något om denna serietecknare och seriens visuella och verbala stil. Därefter delger jag och diskuterar de kommentarer som eleverna skrivit och drar en slutsats. Till sist följer en kort diskussion med en jämförelse mellan de fyra exemplen och några reflexioner kring feministiska serier, känslor och skola.

Susanne Fredelius ”Mensvärk”

Feministiska tecknade serier kan behandla ämnen som är intimt förknippade med kropp, genus och samhälle, som exempelvis mens. Mens har varit en känslig fråga historiskt, men under det senare årtiondet har mens fått mycket uppmärksamhet, också bland serietecknare. ”Jag hatar serier av kvinnliga serietecknare. Kvinnor ritar bara serier om mens!” så svarade en serietecknare Liv Strömquist, när hon var på en fest i tjugofemårsåldern och berättade att hon också ritade serier. Historien har berättats i P1 sommar av henne själv och den manliga serietecknaren hade förstås fel (Nordenstam & Wallin Wictorin, 2020). Efter radioprogrammet 2013 blev det en boom för serier om mens och samtidigt också i andra delar av kulturvärlden. Menskonst väckte starka känslor. Strömquist svar blev seriealbumet *Kunskapens frukt* (2014) som blev en stor succé och som översattes till många språk (Classon Frangos, 2020). Samma år utkom antologin *Kvinnor ritar bara serier om mens* sammanställd av Sara Olausson och Frida Ulvegren. Det var en direkt reaktion på sommarprogrammet, där serietecknare uppmanades att komma in med sina berättelser om mens för att ges ut i en antologi med många olika berättelser och estetiska uttryck om mens. Serierna utmanade dominerande normer om mens och både väckte och gav upphov till känslor (Nordenstam & Wallin Wictorin, 2020).

En av serierna i antologin är Susanne Fredelius ”Mensvärk”. Fredelius (f. 1954) är serietecknare och illustratör utbildad på Konstfacks linje för grafisk formgivning och illustration i Stockholm. Hon har utgivit tre seriealbum: *Ur en fattiglapps dagbok* (Tago förlag, 1991), *Prat* (Bonnier Carlsen, 2000) och *Doris* (Kartago, 2013). Hon blev känd för sin barnserie *Doris* som gick i *Dagens Nyheter* sex dagar i veckan 2007–2012 och utkom som album och hon har publicerat enskilda serier i olika forum.

Fredelius serie om mensvärk sträcker sig över fem sidor med 6 till 8 raka serierutor i olika storlek med vita kanaler (*gutters*) emellan (se Bild 2). Serien är tecknad med svart distinkta linjer och färglagd i svart, mörk och ljus rött med dragning åt rosa, ljus lila och vitt. Kvinnan tecknas liggande ner med ett täcke omkring sig och endast huvudet syns. Kvinnan har stark mensvärk som symboliskt gestaltas av små ettriga antropomorfa ljuslila figurer som anfaller och attackerar henne med pilar och som vill ha

37

Bild 2. Susanne Fredelius ”Mensvärk” är publicerad i *Kvinnor ritar bara serier om mens*, red. Sara Olausson (2014). Här visas första sidan, 37, av serien som fortsätter till sidan 41. Serien gestaltar en kvinna som lider av stark mensvärk. Copyright: Susanne Fredelius, illustratör.

blod. Figurerna fäller kommentarer som ”Ge allt!”, ”Jaa, meer, värre!” och ”Minns ni vår attack förra månaden?” (s. 40; 41; 40). Kvinnan själv säger ingenting i serien, men hennes ögon uttrycker

smärta, munnen spänns så mycket att de sammanbitna tänderna syns och svetten rinner. När soldaterna går hem (i näst sista rutan) lugnar det ner sig för kvinnan som på sista bilden ser trött men lugnare ut. Det är starka smärtor som gestaltas.

Det mest framträdande draget i elevernas responser är att de beskriver en känsla av starkt medlidande och empati som väcks för den kvinnliga karaktären. Detta återfinns i responserna av såväl flickor som pojkar. Känslan formuleras i olika varianter som att: "Känslorna som först väckte när jag läste texten var medlidande för henne och hur jobbigt mensvärk verkligen är" (4F) eller att: "Bilderna med personen som lider får mig också att känna empati för den" (11P). Och pojken fortsätter: "Jag har hört från många att det känns som att få tusen knivar i magen under mensen och jag gillar hur serien visar detta, som att de små figurerna är i krig och använder allt de har. Om jag skulle ge denna en färg skulle det vara rött." Citatet visar tydligt hur serien väcker känslor och empati hos pojken som tänker på serien med färgen rött, en färg som i västerlandet associeras med starka känslor som passion och vrede.

Eleverna analyserar såväl de visuella som de verbala uttrycken, dock i olika grad och omfattning. De kopplar känslan av smärta till den visuella gestaltningen av de små krigarna som framför attacker och är aggressiva och flera kommenterar kvinnans ansiktsuttryck. En flicka skriver:

Serien väcker ett antal känslor i mig när jag läser och tittar på bilderna. Det första jag kände var att personen som blir "attackerad" har väldigt ont. [...] Ögonen, Ögonbrynen och munnen tyder på rädsla och obehag vilket var en av de känslorna jag fick utav hela serien. Jag kände av ett visst hat från de små lila karaktärerna i serien mot kvinnan i fokus. Jag kan se att de små karaktärerna är arga och vill skada något, det ser jag genom ansiktsuttryck, vapen och pratbubblorna som förmedlar ett hat-laddat budskap. (15F)

Eleven närläser serien visuellt och verbalt och beskriver detaljer som hur ögonen, ögonbrynen och munnen gestaltas och hon fortsätter beskriva och analysera karaktärens obehag genom att peka på vapnen som de små karaktärerna har men hon noterar också hur "några av figurerna i bilden ser osäkra eller rädda ut, som att de inte riktigt förstår vad som pågår eller varför det som gör måste ske."

Seriens humoristiska drag omskrivs emellertid av eleverna i varierande grad. Några noterar det inte alls, några skriver att serien är ”en smula rolig” (13F) och någon betraktar den som ”förvånansvärt roligt av författaren att beskriva mensvärken med bilder av en armé där generalen inte är nöjd för att armén inte går till attack starkt nog” (14F). Seriens humoristiska ton kommenteras också av samma elev i verbaltexten då en av soldaterna kommenterar ”Ynkligt!” vid en attack (14F).

Särskilt intressant är den elev som beskriver seriens ambivalens med hjälp av begrepp som ”konstrast” och ”symbolik” för att peka på dess dubbla känslor och kopplar det till humor:

Bilderna väcker både positiva och negativa känslor – glädje och sorg. De tecknade figurerna som ska symbolisera det som orsakar mensvärk är formade på ett sätt som får dem att se ”gulliga” och harmlösa ut. Texten visar att deras motiv är att skada, vilket skapar en stor kontrast mot deras utseende, något som gör det roligt – likt en väldigt liten gullig men arg chihuahua. Bilderna av tjejen som utsätts för smärta ger dock snarare en känsla av sorg framför allt hennes ansiktsuttryck. Den röda färgen i hela serien ger dessutom en känsla av allvar. (1F)

Fredelius serie ”Mensvärk” beskrevs av eleverna ibland som ovan också med litterära begrepp som kontrast och symbolik eller med personifikation av mensvärken som gör att en utomstående kan ”förstå lite bättre” (12P). Sammanfattningsvis visar analysen av responserna av Fredelius serie att den både inbjudit till att beskriva kvinnans smärtor och symboliskt den vrede som de små krigarna uttrycker med kraftfulla uttryck såväl visuellt som verbalt. De känslor som väckts hos eleverna är särskilt medlidande och empati för den kvinnliga protagonistens smärtor som mensvärken givit upphov till – och detta oberoende av elevens egen situation.

Elias Ericson *Åror*

Serier som gestaltar transmotiv är fortfarande sällsynta i Sverige. Elias Ericsons (f. 1994) seriedebutalbum *Åror* (2013) och *Diana och Charlie* (2021) är två viktiga seriealbum då de gestaltar unga transpersoners tillvaro i en storstad. Här skildras psykiska problem som tynger karaktärerna i en homofobisk omvärld, men

här gestaltas också transgemenskap och kärlek skildrat inifrån och med värme (Boglund & Nordenstam, 2016; Ernst, 2021; Warnqvist, 2021). *Diana och Charles* har blivit översatt till franska och spanska. Ericson medverkar ofta i tidskriften *Galago* och kan följas på Instagram. Ericson har gått på serietecknarskolan i Malmö.

Albumet *Åror* som lanserades för ungdomar handlar om den 16-åriga Mika som bor i Stockholm, men inte känner sig alls tillfreds i sin kropp och därmed inte med sig själv. Albumet som är tecknat i svartvitt med svart tusch på vit botten med svarta kanaler (*gutters*) har sneda vingliga serierutor, vilket också kan symbolisera queer. Det är långt ifrån en rak tillvaro som Mika har (se Bild 3). Serien ser ut att vara tecknad för hand. Stilen är expressionistisk med raspiga tunna tuschstreck och handtextade pratbubblor, där den slarviga handstilen ser snabbt nedtecknad ut, vilket ger ett trovärdigt intryck. Det är något viktigt som skall sägas.

Gymnasieeleverna fick ett två sidors utdrag ur *Åror*, vilket på intet sätt gör serien rättvisa, men av praktiska skäl var det nödvändigt om serien skulle vara med vilket jag bedömde var viktigt. Utdraget inleds som i Bild 3. Här skildras hur Mika och tonårsflickan Issy tillsammans utforskat varandras kroppar och just haft sex. Mika förstår att Issy också är trans. Framför allt förstår Mika att alla transpersoner inte är deprimerade och att det går att ha både vänner, kärlek och en relation till sin mamma. Tillvaron blir sig inte sig lik efter detta möte. I utdraget ligger de kvar i sängen och Mika mår dåligt och vill inte förstöra Issys till synes lyckliga liv. Icke desto mindre stannar Mika kvar och de pratar om att vara trans och den rodnande Mika blir alltmer bekväm med situationen, medan Issy gestaltas genomgående här som säker och genuint glad.

Gymnasieelevernas responser på denna serie tar tydligt ställning om de kan relatera till transmotivet eller ej. En elev skriver exempelvis: "För att summera allt skulle jag säga att den var kanske inte så relaterbar men ändå rolig och på ett sätt informerande" (2F). En annan skriver att: "Serie nummer två kan jag relatera till. Jag är själv trans" (8F) och ägnar sin reflexion om sin egen privata situation. Det är uppenbart att serien väckt starka känslor hos hen och att hen finner igenkänning i serien. En annan elev skriver att: "Efter att ha läst den serie får jag blandade känslor, delvis lycka

Bild 3. Sex serierutor ur Elias Ericson seriealbum *Åror* (2013, s. 56). Bilderna föreställer ett transpar som just haft sex. Copyright: Elias Ericson, illustratör.

och intresse för att serien drar upp ett ämne som inte många pratar om och för att personerna som beskrivs trivs som de är” (7F).

Eleverna är positiva till serien, även om de själva inte kan relatera till transmotivet, men som en flicka skriver: ”Det var mycket lättare att läsa en sådan här text med bilder till för att det gör att jag förstår situationen lite bättre, även om jag inte kan relatera.” (14F). Det är tydligt i responserna att serien ger en förståelse för karaktärernas känslor och särskilt till Mikas osäkerhet. De känner glädje i att Mika och Issy kommunicerar med varandra och att Mika blir allt mindre nervös efterhand i utdraget. Elevtexterna visar stor förståelse för Mika och medkänsla med karaktären, även om ingen skriver ut ordet medkänsla eller empati, som vi såg i elevtexterna om mens. I serien är det motivet trans som genererar reflexion och det väcker känslor av värme och förståelse. En flicka reflekterar över transpersoners tillvaro i samhället i mer generella ordalag:

I dagens samhälle har det blivit mer accepterande för transpersoner eller bi, gay, pansexualitet eller andra sexualiteter. Men det betyder inte att alla har det enkelt att komma ut och säga vem man är för det finns så många som dömer en. Det är därför jag blev glad och varm inombords att tjejen kunde prata om det öppet och visar att det är inget att skämmas över. (16F)

Serieutdraget kommenteras däremot i mycket liten utsträckning visuellt. Det finns få kommentarer om bilderna eller stilen utan fokus ligger på relationen mellan karaktärerna och transmotivet. En kommentar är ett undantag där det påpekas i detalj hur Mika utvecklas på dessa sidor genom att poängtera hur kinderna tecknas: ”På bild 1 så är det lugnt, hen har inte börjat tänka på det än. Sedan i bilder 4, 7, 8, 13 så ser jag hur orolig hen känner sig. Sen i bild 4 på sida två så ser vi hur det oroliga sakta försvinner.” Sammanfattningsvis visar analysen av responserna av Ericsons serie att den både inbjudit och givit möjlighet att skriva om känslor för eleverna där transtematiken ligger ett fåtal elever nära, medan de andra uttrycker en förståelse och glädje över transmotivet och de känslor som framkallas hos karaktärerna i deras kärleksmöte och samtal.

Ellen Ekmans *Lilla Berlin* om klimatförändringar

Lilla Berlin är Ellen Ekmans (f. 1986) humorserie sedan 2013 i vilket hon skildrar unga vuxna hipsters i storstadsmiljöer, i vardagssituationer med samtidsaktuell tematik. Serien är i strippformat avsedd för dagspress, men kan också vara, som i Bild 4, tre serierutor som tillsammans bildar en fyrkant. Karaktäristiskt för Ekmans serier är en lågmäld ironi och satir över sakernas tillstånd som exempelvis vänskaps- och parrelationer, dejting, jobb, semestrar, barliv, biologiska klockor, jämställdhet och klimatet. *Lilla Berlin* är publicerad i en rad tidningar som *Metro* mellan 2013 till 2020, då gratistidningen lades ner och *Lilla Berlin* togs över av *Dagens Nyheter* där en stripp publiceras varje vecka. Serien har också publicerats i norska *Dagbladet*, *Helsingborgs Dagblad*, *Västerbottens-Kuriren* och går nu i *ETC*. *Lilla Berlin* finns utgiven i sex seriealbum på Kolik förlag från det första albumet *Lilla Berlin: So last year* (2014) till det sjätte albumet *Bättre fejda ut*

81

Bild 4. En serie med fyra rutor ur Ellen Ekmans *Lilla Berlin* 6 (2019, s. 81). Serien föreställer två personer som funderar över varför det snöar i juni. Copyright: Ellen Ekman, illustratör.

än brinna upp (2019). Ellen Ekman har läst konstvetenskap vid Stockholms universitet, gått på Serieskolan i Malmö 2011 och det var där *Lilla Berlin*, som Malmö kallas för, först publicerades som gästserie i *Sydsvenska Dagbladet* 2011 under namnet Möllan Deluxe. *Lilla Berlin* är tecknad med mjuka runda tuschlinjer för

hand och en lär känna de olika karaktärerna som återkommer i serien. Serien är tecknad i färg.

Den valda serien utan namn om klimatförändringar är publicerad i *Lilla Berlin. Bättre fejda ut än brinna upp* (2019) och finns också med i *Vad håller ni på med? En antologi om klimatet* (2019), då tryckt i svartvitt på enkelt mjukt papper. I serien bestående av tre raka serierutor med vita kanaler (*gutters*) promenerar två hipstermän i en stad och de pratar om klimatet (se Bild 4). Den ena mannen konstaterar att alla tjarar om klimatförändringar som ger smältande isar och säger naivt och glatt att nu har de vinter. På bilden syns två barn i bakgrunden som gör en snögubbe och den vita snön markerar att det är vinter och kallt. Vännen med röd mössa svarar krasst och upplysande att: ”Ja, det är ju sant ... bara det att det är juni.” Ironin och humorn är uppenbar och förstärks av den första mannens ansiktsuttryck som först signalerar en förvåning, samtidigt som han förstår att det är sant: ”Juuuust det... fan.” Kejsaren är naken. Klimatförändringarna är ett faktum. Därmed fungerar serien både som en käftsmäll för alla som förtränger att klimatfrågan är viktig och måste tas på allvar nu så vi inte får vinter i juni och samtidigt fungerar den som igenkänning för dem som tänker precis som mannen som påminde och upplyste sin kompis om läget.

Den känsla som framför allt framkommer i gymnasielevernas texter om serien är frustration och ledsamhet över alla som nekar till klimatkrisen, vilket framkommer i en tredjedel av texterna. En elev skriver exempelvis att: ”Den fick mig att tänka på alla som nekar klimatförändringar vilket gör mig lite frustrerad eftersom det finns väldigt många som inte inser alvaret, och säger att man bara överdriver hela tiden” (13F). Känslan kopplas också konkret till att makthavarna gör för lite som en annan elev uttrycker det: ”Känslorna går från att vara glada, nostalgiska till kalla, framtidsfruktande bara av den meningen. Den får mig att tänka på hur de som sitter högst upp i hierarkin inte bryr sig om att sänka utsläppen för att det enligt dom inte är deras fel, de vill bara ha pengar” (11P). Flera känslor kan förekomma samtidigt som en elev fångar i sin korta respons:

Får mig plötsligt att känna mig trött. Mina tankar börjar rasa. Jag är arg på killen som först verkar vara ignorant mot vad som händer

med klimatet. Dock är jag också ledsen att de två fick leva i omständigheter där förändringarna har redan blivit såpass stora. (10F)

Här är det tydligt att serien väcker känslor som ilska, ledsamhet och trötthet och alla känslorna finns där samtidigt. Flickan riktar sin ilska mot den ena mannen i serien och hon håller sig helt inom seriens värld.

Vidare är ett utmärkande drag i responserna att flera elever uppmärksammar seriens humoristiska och komiska effekter. När humorn belyses sker det både i bilderna och i texten. Som en elev skriver: ”En stark känsla av humor uppstår nästan direkt. Helt otroligt vad man kan få ut av så få ord” (7F). Men framför allt är greppet ”ett bra sätt att ta upp ett lite allvarligt ämne på ett komiskt sätt. Det gör det mindre aggressivt, men får dig också att tänka” (3F). Här argumenterar eleven för effekten att använda humor som gör att serien blir mindre aggressiv, men samtidigt öppnar upp för reflexion hos läsaren. Att använda humor och ironi kan ju fungera som ett sätt att göra ämnet mindre känsligt, samtidigt som det inte är mindre allvarligt, men det förutsätter att läsaren är införstådd och delar ironin (Dooda, 2020). En elev skriver att:

Det var också väldigt kul att se den ena killen inse vilken månad det var och då inser han ju också att han har haft grovt fel, vilket alltid är kul att se. Att få någon att inse att dom har fel tycker jag i alla fall är skitkul vilket är varför jag tyckte denna serie var så rolig. (13F)

En annan elev reagerar däremot med ledsamhet över karaktären i serien som inte visste hur det låg till med klimatkrisen: ”Den tanken gjorde mig ledsen och jag kände någon form av ovetskap från personen som inte riktigt visste hur det egentligen låg till” (15F). Sammanfattningsvis gav serien upphov till mindre detaljerade analyser än de två tidigare och här finns en större spännvidd från de elever som kände frustration och ledsamhet över klimatkrisen till de elever som inte nämnde några känslor alls.

Sara Granérs enruting om jämställdhet

Allt sedan seriealbumsdebuten med *Det är bara lite aids* (2008) har Sara Granérs (f. 1980) seriekonst varit utpräglad satirisk och

samhällskritisk. Granér har gått på serietecknarskolan i Malmö och varit med i Dotterbolaget sedan start. Hennes konstnärliga produktion är omfattande med alltifrån enrutningar publicerade i exempelvis *Galago*, *Dagens Nyheter* och *ETC*, sju kritikerrosade seriealbum däribland *Med vänlig hälsning* (2010), *All I Want for Christmas is Planekonomi* (2012) och senast *Den sjunde vännen* (2022), men också utställningar med olika sorters konstverk. Granér är prisbelönt. Hon gör serier i olika format och former, också som broderi, keramik, väggmålningar, liveteckningar på föreställningar, men mest känd är Granér för sina slagkraftiga enrutningar där hon med drastisk humor ironiserar över aktuella frågor. Hennes karaktäristiska antropomorfa djurgestalter i starka färger som i Bild 5, där rött, brandgult och gult kraftfullt lyser runt den vita pratbubblan har förändrats något över tid, men känns igen i stilen liksom Granérs handtextade svarta konturlinjer och textning. I Bild 5 gestaltas två figurer på ett närmast groteskt sätt med sina utstående munnar med små synliga huggtänder och sina runda utstående ögonen med stirrande blick. De

Bild 5. En enrutning ur Sara Granérs seriealbum *Med vänlig hälsning* (2012, s. 32). Den skämtsamma serierutan föreställer ett par antropomorfa figurer som pratar om jämställdhet. Sara Granér, illustratör.

två figurerna, som liknar teddybjörnar sitter vid ett matbord och kvinnan berättar om hur ojämnt det är i Sverige där hon som kvinna ägnar åtta timmar mer i veckan åt obetalt arbete än hennes kille. Det ironiska anslaget kommer i meningen som följer där hon förstår att det är för att hon lever i "ett världsomspännande patriarkat" och då – "känns allt mycket normalt". Texten är baserad, som det står på textplattan, på statistik från SCB, det vill säga Statistiska Centralbyrån, som vartannat år ger ut lathunden *På tal om kvinnor och män* med aktuella siffror. Skämtet är baserat på denna statistik och det är allvar. Det feministiska anslaget finns i den satiriska och ironiska pratbubblan och gestaltas i bilden av parets förvirrade blickar och gnisslande tänder. Är det här verkligen ett jämställt land?

Gymnasieleverna i studien hade svårast att förstå denna enrutting och den väckte därigenom ett visst motstånd. Flera av dem skriver att de inte "förstår" det här skämtet och känslan är att de blir förvirrade av enrutningen (4F, 5P, 7F, 8F, 14F). Också konststilen med figurerna väcker förvirring och de beskrivs som att de ser "galna ut" (4F) eller att de ser "otroligt obehagliga" ut (13F). En elev förstår inte vad "ett världsomspännande patriarkat" är (14F), en annan känner inte till SCB (7F). Spännvidden är vidare stor i synen på feminism och jämställdhet och vilka känslor det väcker. En pojke blir starkt upprörd över hur feminismen behandlar män (11P), medan en flicka (se citatet nedan) kommenterar att män inte blir påhoppade. Två elever, en pojke och en flicka, formulerar att de är mycket förtjusta i enrutningen. En av dem skriver att:

Den här serien är abstrakt...

Raden med "Det här skämtet är baserat på statistik från SCB" är briljant, eftersom det inte är ett skämt men borde vara det. Samtidigt som illustrationerna är rent av fula, vilket stödjer känslan av att det här borde vara ett skämt men inte är det [...]

Vad den får mig att känna? – Jag gillar samhällskritiska temat och jag gillar användningen av både den inledande raden och den fula konsten (ful konst kan vara bra konst så länge den uppfyller sitt syfte vilket den här tror jag gör). (12P)

Den andra eleven lyfter fram både fram sarkasmen som grepp och att enrutningen är rolig:

Rakt av märker jag att denna är skriven av en feminist som är trött på vårt kvinnofientliga samhälle. Jag tyckte att det var ett moget sätt att attackera samhället vi lever i utan att direkt hoppa på män. Den var lite sarkastisk och spydig och det gjorde allt så mycket roligare än att bara skriva ett rakt av fakta att män tjänar mer än kvinnor. Den här får 10/10. (2F)

Sammanfattningsvis är de känslor som Granérs enruting väcker först och främst förvirring, vilket är tätt sammankopplat med att eleverna säger att de inte förstår. Förvirringen framkallar också ett visst motstånd och en negativ känsla. Det finns också positiva känslor kring det feministiska anslaget, där det ironiska anslaget noteras. Flera elever beskriver emellertid en känsla av ledsenhet för att jämställdheten inte kommit längre i Sverige, medan det humoristiska samhällskritiska anslaget och den konstnärliga egenartade visuella gestaltningen uppskattas som sagt av ett fåtal elever.

Avslutande kommentar

I det visuella samhälle vi lever i idag är tecknade feministiska serier (här inkluderat LGBTQIA+) ett intressant medium för skolans gymnasieundervisning eftersom serier likt skönlitteratur kan betraktas som en inbjudan att träda in i en värld som är gjord av språk kombinerat med bild (jfr. Castro, 2020, s. 33). Med tecknade serier i gymnasiets litteraturundervisning kan den visuella vändningen föras samman med den emotionella/affektiva som ägt rum under senare år inom litteraturvetenskapen där känslornas betydelse för och i litteraturläsning uppmärksammas. Som Sara Ahmed påpekat rör sig känslor mellan individer, de är relationella och tätt sammanflätade med en sociopolitisk kontext (Ahmed, 2004). Känslor är alltså något som görs, berör och kanske upprör.

I denna artikel har jag valt att ta upp fem tecknade svenska serier (varav en är en enruting) med olika tematiker och med olika estetiska stilar. Den första var Anneli Furmarks serie "Känslor" som publicerades först 1991 i *Galago* och sedan i den feministiska tidskriften *Bang* 1994. Den gestaltar visuellt och verbalt i pratbubblorna en kvinnas vrede över att hennes man inte vill tala om känslor. Feminism och vrede hör ihop historiskt (Ahmed, 2004). Men som Ahmed poängterar skall vrede inte bli definierat

på ett enkelt vis i relation till det förgångna, utan vreden kan också betraktas som ”opening up to the future” (Ahmed, 2004, s. 175).

I den empiriska undersökning som jag genomfört i två små gymnasieklasser valde jag ut fyra serietecknare från olika generationer som med olika estetiska visuella och verbala uttryck gestaltar tematiser som kan väcka känslor som Fredelius om mensvärk, Ericson om att vara trans, Ekman om klimatförändringar och Granér om jämställdhet. Fredelius, Ekman och Granér använder alla tre stilgrepp som ironi och satir, medan Ericsons serie är vardagsrealistisk. I kapitlet har jag redogjort för elevernas (på IB-programmets första år, det vill säga andra året på gymnasiet) textresponser på frågan vilka känslor som serierna väcker genom att förklara vad i serien som ledde till dessa känslor i text och bild. Frågan var ställd på detta vis för att fokusera på seriernas inbjudan i förhållande till olika sorters känslor och inte till elevernas egna personliga känslor. Som visats i analysen av elevtexterna för varje serie väckte serierna olika sorters känslor alltifrån stark empati för kvinnan med menssmärtor (Fredelius), till glädje och förståelse för transpersonerna kärleksmöte (Ericson), till frustration och ledsamhet över mannen som inte förstod varför det snöar i juni (Ekman) och förvirring och ledsamhet, men också glädje över humorn i skämtet om hur ojämnt det är i Sverige fortfarande (Granér). Humorn, komiken, lyftes också fram hos Fredelius och något hos Ekman. Slående är dock att den serie som analyserades mest i detalj både i text och bild om känslor var Fredelius serie om mensvärk, där de små krigarnas anfall varje månad i symbolisk form kommenterades både visuellt och verbalt som ett stilgrepp som skapar empati för kvinnan. Såväl pojkar som flickor beskrev en stark medkänsla för kvinnan i serien. Samstämmighet fanns också i responserna kring transserien där framför allt känslan glädje förmedlades, medan serierna om klimatförändringen och det icke jämställda Sverige, som båda använder humor och ironi som grepp, beskrevs av många elever med känslan förvirring och frustration. Vad det beror på är svårt att veta, men några elever uttrycker att de inte förstod saker i serien och en tolkning är att några inte alls uppfattade ironin. Granérs enruting uppfattades dock också som rolig, humoristisk och samhällskritisk – men av ett fåtal.

En slutsats är att elevresponserna förhöll sig väl till seriernas inbjudan till att gå in i den fiktiva världen där känslor görs med visuella och verbala uttryck. Här fanns dock inte tillfälle för intervjuer eller gemensamma samtal kring serierna, inte heller omläsning, men det finns förstås mer att utforska och samtala om kring dessa serier med eleverna. Att låta gymnasieelever skriva om seriernas känslouttryck och vad de inbjuder till – både i bild och text – kan alltså vara en spännande väg att analysera serier. Läraren behöver då inte komma in på etiska svåra frågor som rör elevernas egna upplevelser utan kan i stället koncentrera sig på vad seriemediet faktiskt gör. Eleverna kan då både lära *om* och *med* serier om känslor (Nordenstam & Wallin Wictorin, 2019). Feministiska tecknade serier är ett effektivt medium som skapar och gör känslor som kan vara båda sammansatta, fula och kraftfulla.

Referenser

- Ahmed, S. (2004). *The Cultural Politics of Emotions*. Routledge.
- Arnerud Mejhammar, K. (2020). *Självsyn och världsbild i tecknade serier: visuella livsberättelser av Cecilia Torudd, Ulf Lundkvist, Gunna Grähs och Joakim Pirinen*. [Doktorsavhandling, Uppsala universitet]. Sanatorium förlag.
- Boglund, A., & Nordenstam, A. (2016). *Från fabler till manga 2. Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på ungdomslitteratur*. Gleerups förlag.
- Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder* (B. Nilsson, Övers.; 3 uppl.) Liber.
- Caetla (2021), <https://www.caetla.fr/Walk-me-to-the-corner>, hämtad 20.2. 2022.
- Castro, A. (2020). Skönlitteratur som inbjudan, eller vad vill skönlitteraturen oss?. I Y. Lindberg & A. Svensson (Red.), *Litteraturredidaktik. Språkämnens i samverkan*, s. 27–41. Natur & Kultur.
- Classon Frangos, M. (2020). Liv Strömquist's *Fruit of Knowledge* and the Gender of Comics. *European Comic Art*, 13(1), s. 45–69.
- Cook, R. (2022). Recension av Anneli Furmarks *Walk Me to the Corner*. *The Guardian*, 3.1. 2022, <https://www.theguardian.com>

/books/2022/jan/03/walk-me-to-the-corner-by-anneli-furmark
-review-brief-encounter-for-the-digital-age

- Ekman, E. (2019). *Lilla Berlin 6. Bättre brinna upp än fejda ut*. Kolik förlag.
- Ernst, N. (2017). *Att teckna sitt jag: grafiska självbiografier i Sverige*. [Doktorsavhandling, Lunds universitet]. Apart förlag.
- Ernst, N. (2022). Bodily Experience and Visual Metaphors in Two Swedish Trans Graphic Narratives. *European Comic Art*, Special Issue: Feminist Comics in the Nordic Region — Queer, Humour and the Body, M. Classon Frangos & A. Nordenstam (Red.), 15(1), s. 66–86. <https://doi.org/10.3167/eca.2022.150101>
- Ericson, E. (2013). *Åror*. Ordfront Galago.
- Fredelius, S. (2014). Mensvärk. I S. Olausson (Red.), *Kvinnor ritar bara serier om mens*. Kartago, s. 37–41.
- Furmark, A. (1991). Känslor. *Galago*, 32(4), s. 56.
- Furmark, A. (1994). Känslor. *Bang*, 1, s. 59.
- Granér, S. (2012). *Med vänlig hälsning*. Ordfront Galago.
- Groensteen, T. (2007). *The System of Comics*. (B. Beaty, Övers.). University Press of Mississippi.
- Hinchcliffe Voglio, G. (2019). *Jaget, laget, Dotterbolaget. En studie om feministiskt nätverkande och rummets betydelse*. [Doktorsavhandling, Uppsala universitet].
- Hutcheon, L. (1994). *Irony's Edge: The Theory of Politics of Irony*. Routledge.
- Jönsson, M. (2014). Ironiska, groteska och reparativa strategier i samtida feministisk seriekonst. *Finsk tidskrift*, 3–4, s. 71–85.
- Lindberg, Y. (2014). Satiriska feministiska serier: Nina Hemmingsson och Liv Strömquist. *Tidskrift för litteraturvetenskap* 44(2), s. 83–99. <https://doi.org/10.54797/tfl.v44i2.10507>
- Meijer Drees, M., & de Leeuw, S. (2015). *The Power of Satire*. John Benjamins Publishing Company.
- Ngai, S. (2005). *Ugly Feelings*. Harvard University Press.
- Nordenstam A. (2014). Feminism och serier. Serietecknaren Liv Strömquist. *Liv, lust & litteratur. Festskrift till Lisbeth Larsson*,

- K. Hermansson, C. Lenemark, C. Pettersson (Red.), s. 118–130. Makadam förlag.
- Nordenstam, A., & Wallin Victorin, M. (2017). ”Högerideologi som dansbandsmelodi”. Politisk satir i svenska feministiska serier. I *De tecknade seriernas språk: uttryck och form*, D. Gedin (Red.), s. 166–185. Gedin & Balzamo förlag.
- Nordenstam, A., & Wallin Victorin, M. (2019). Tecknade serier: ett medium för klassrummet. I A. Öhman & I. Lindell (Red.), *För berättelsens skull. Modeller för litteraturläsning*, s. 139–167. Natur & Kultur.
- Nordenstam, A., & Wallin Victorin, M. (2020). Tecknade serier som feministisk aktivism. *Kvinnor ritar bara serier om mens och Draw the line. Tidskrift för litteraturvetenskap*, 50(2–3), s. 97–112.
- Nordenstam, A., & Wallin Victorin, M. (2021a). Comics craftivism: embroidery in contemporary Swedish feminist comics. *Journal of Graphic Novel and Comics*, 13(2), s. 174–192. <https://doi.org/10.1080/21504857.2020.1870152>
- Nordenstam, A., & Wallin Victorin, M. (2021b). Swedish feminist comics and cartoons at the turn of the millennium: Joanna Rubin Dranger and Åsa Grennvall (Schagerström). I K. Beers Fägersten, A. Nordenstam, L. Romu & M. Wallin Victorin (Red.), *Comic Art and Feminism in the Baltic Sea Region*, s. 1–14. Routledge.
- Sabin, R. (1996). *Comics, Comix & Graphic Novels. A History of Comic Art*. Phaidon Press Limited.
- Wallner, L. (2017). *Framing Education: Doing Comics Literacy in the Classroom*. [Doktorsavhandling, Linköpings universitet].
- Warnqvist, Å. (2021). ”I’m sure this whole boy thing is just a phase”: transgender narratives in contemporary Swedish children’s and young adult literature. I B. J. Epstein & E. Chapman (Red.), *International LGBTQ+ Literature for Children and Young Adults*, s. 275–301. Anthem Press.